

GÁLL ERWIN

A PERIFERIKUS 10. SZÁZADI ERDÉLYI-MEDENCE

Néhány gondolat a 10. századi
„magyar hatalmi hálózat” erdélyi hódításáról

A 11. század eleji, istváni nyugat-európai modelleket másoló politikája eredményeképpen az Erdélyi-medence nyugati, majd középső és keleti részeiben is, a század meghatározó régészeti jelenségeivé a várak, a vártemetők, illetve a kialakuló településhálózat falusi jellegű temetői válnak.

Bevezetés

■ A magyar honfoglalás, amely gyökeresen megváltoztatta Közép-Európa politikai helyzetét, illetve évszázadokra átszabta e régió (intézmény) fejlődését, különféle, vegyes, többnyire negatív érzelmű reakciókat vált ki a Kárpát-medencei modern nemzetek (tagjainak) körében. Ez természetesen összefügg a modern nemzetek kialakulásával, a 18–19. században megkezdett modern nemzetépítésekkel, illetve a nemzeti elitiek politikai érdekeivel.²

E kis tanulmányban azonban megkíséreljük átugorni e kérdéskört és dióhéjban összefoglalni a kutatás mai állását az Erdélyi-medencét érintő 10. századi folyamatokról, amelyeket a Kárpát-medencei folyamatok keretében próbálunk értelmezni.

Honfoglalás és/vagy a 10. századi „magyar hatalmi hálózat”.

Egy terminológia margójára

■ Jókai Mór közvetlenül az 1848–1849-es forradalom utáni romantika jegyében megfogalmazott terminusát, „*hont foglalni*” a történeti szakirodalomban először Szabó Károly használta (*A magyar vezérek kora*),³ amelyet a modern tudomány (régészet, történetírás, nyelvészet, néprajz) fenntartás nélkül átvett. Anélkül, hogy e terminológia létjogosultságát legcsekélyebb mértékben is megkérdőjeleznénk, szükséges feltennünk azt a kérdést, hogy ez mennyiben fedi le, mennyiben írja le azt az összetett, bonyolult politikai, katonai, szociológiai és szociálpszichológiai jelenségsorozatot, amely a 10. században lejátszódott. Véleményünk

szerint ez az összetett szó csak e korszak legelső szakaszát jelzi (vagyis a Kárpát-medence egyes területeinek elfoglalását), tehát gyakorlatilag e roppant változatos, a 11. század elején záruló korszaknak (egyések szerint azonban ez 970) mindössze az első fázisát írja le. Ezzel ellentétben a címben is szereplő „*magyar hatalmi hálózat*” nem a korszak első fázisát, hanem az egész 10. század Kárpát-medencei komplex evolúcióját időben és térben, jellegében, teljes mértékben lefedi (hódítás, politikai-katonai központok megjelenése, ezek hálózatának térbeli kiterjedése/kiterjesztése, integráció, akkulturáció, interperszonális és közösségek közötti kapcsolatok).

Földrajzi tér és idő: a Kárpát-, illetve az Erdélyi-medence a 10. században

■ Az idő a kronológiai Kr. u. 10. század, a tér pedig a földrajzi értelemben alapvetően két részre osztható Kárpát-medence: a központi medencé(k)re és az 1500 km hosszú és mintegy 150–200 km széles, a központi medencé(ke)t körülölelő hegyvidéki területekre.

Az alföldek, a dombságok és az intramontán (hegységközi) kismedencék kedvező ökológiai feltételeket biztosítanak mind az állattenyésztő, mind pedig a földművelő tevékenységekhez. A medence belseje erdős sztyeppvidék, amelyet a magassági övekbe tagolódó, zárt erdőségek foglalnak keretbe. A Kárpátok erdős hegyvonulatait a centripetális jellegű vízhalózat teraszos völgyei kapcsolják össze a belső medencékkel (Alföld, Kisalföld, Erdélyi-medence). A medence síkságaira érkező folyók meg-megismétlődő áradásaikkal hatalmas területeket öntenek el. Ezek a vidékek egészen a 19. századig mintegy 15 százalékát képezték a Kárpát-medence területének.⁴

Földrajzi alapon félig független az Erdélyi-medence, amelyet peremmedencék határolnak. A medence a Délkeleti-Kárpátok, illetve az Erdélyi-Kárpátok vonulata között a Bukovinai-, a Máramarosi-havasoktól a Felső-Tisza völgyéig, illetve a Szucsáva folyó forrásvidékétől a Duna Kazán-szorosi, vaskapui völgyszakaszáig nyúlik félkörívben. E nagy tájrendszer nyugati övezetében, mintegy határként emelkedik az Erdélyi-középhegység (a román elnevezés szerint: Nyugati-havasok), ennek déli folytatásában pedig a Bánság-hegyvidék. Ez a domborzati kép nyugat felé két helyen nyitott: a Maros mentén egy szűkebb, a Szamos mentén pedig egy tágabb területen.

Erdős sztyepp – és ez fontos a 10. század kutatásának szempontjából is – legfeljebb kis területen és foltokban csak a Mezőségen (Kolozsvártól északra) fordul elő. A medence vízhalózzati sűrűsége nagy, földje pedig gazdag sóban, illetve nemesfémekben.

A medence különböző mikrorégiói közötti földrajzi jellegű változékonyság meghatározta a különféle régiókban élők életmódját. Éppen ezért a 10. század (régészeti, történeti, de akár történeti genetikai vagy éppen antropológiai) tanulmányozása során mindenképpen szükséges feltennünk azt a kérdést, hogy a 10. századi népcsoportok számára mit is jelentett a Kárpát-medence, illetve a mi szempontunkból az Erdélyi-medence fogalma.

Ahogy arra Langó Péter is rámutatott, fogalmunk sincs a honfoglalók térszemléletéről, illetve a Kárpát-medence földrajzi kereteihez fűződő viszonyáról.⁵ Akármilyen jellegű is volt/lehetett a Kárpát-medence központi részeinek elfoglalása után, ez a térszemlélet a 10. század első évtizedeitől kezdődően radikálisan módosulhattott/módosulnia kellett, de arra a hipotetikus lehetőségre is szükséges emlékeztetnünk, hogy ez a térszemlélet nem feltétlenül tekintette a Kárpátok koszorúját politikai, sőt kulturális határnak, ahogyan Dél-Lengyelország területén feltárt honfoglaló magyar temetők mutatják.

A temetkezések és a státuszjelzés a 10. században: az elit megjelenítésének módja a kora középkorban. Temetkezési kultúra és a státusz megjelenítése

■ A kora középkori, ezen belül pedig a Kárpát-medencei 10. századnak legfontosabb régészeti forrásbázisai a temetőik, amelyek révén fogalmat alkothatunk a honfoglaló magyar társadalom egyéneinek különféle jellegű státuszairól.

A státusz, így a kora középkori is, elvont értelemben egy adott társadalomban betöltött pozíciót jelent. Minden egyénnek több státusza is lehet, következésképpen egy egyén társadalmi szempontból az általa betöltött státuszok összességét jelenti.⁶ A kora középkori társadalmi erőszak és a fegyverviselés, illetve a fegyverhasználat szerves része volt a férfiak identitásának, legfőképpen a társadalmi elit köreiből (a termelőmunka fogalmával és ennek társadalmi megítélésével ellentétben), éppen ezért lehettek a fegyverek, illetve ezekhez kapcsolható tárgykategóriák státuszjelzők.⁷ Ily módon a fegyver az egyénre szabott emlékezés rituáléjának, illetve a csoport identitásának is részévé vált. A fegyverzet szimbolikus jelentését és emlékeztető hatását megjeleníthették, tudatosíthatták a díszített fegyverek is (példaként említhetjük a Schatzkammerben őrzött szablyát vagy a Felső-Tisza-vidékeről előkerült díszített szablyákat és íjtegezeket).⁸ Ezek révén az identitás és státusz erős vizuális exponálására érhetők el.⁹ Meglátásunk szerint ugyanakkor a fegyverhasználat, illetve az ebből eredő lehetséges társadalmi presztíz visszahatott a közösségek túlvilágképére is, mintegy „militarizálva” ezt a világképet. Ugyanakkor a temetkezési kultúra tárgykörébe tartozó temetkezési szokásoknak köszönhetően a sírmellékletek ugyancsak „ideiglenesen” voltak láthatóak a hátramaradottak számára,¹⁰ azonban ezek *mnemonikus*, emlékeztető ereje és hatása tagadhatatlan és ez a megállapítás vonatkozatható a 10. századi fegyveres-lovas honfoglalás kori temetkezésekre is. Éppen ezért a társadalmi struktúrák vizsgálatának legfontosabb forrásanyaga a temetkezésekből ismert fegyverek (illetve ezek minősége), a harci kellékek, illetve a lovas harcmodort folytatók esetében használt lovak, díszített lószerszámok a temetkezésekben.

A termelői munka alacsony presztízse magyarázhatja ugyanakkor, hogy a munkaeszközök csaknem teljesen hiányzanak a sírokból, ami különösen szembetűnő a fegyverek nagy számát tekintve.

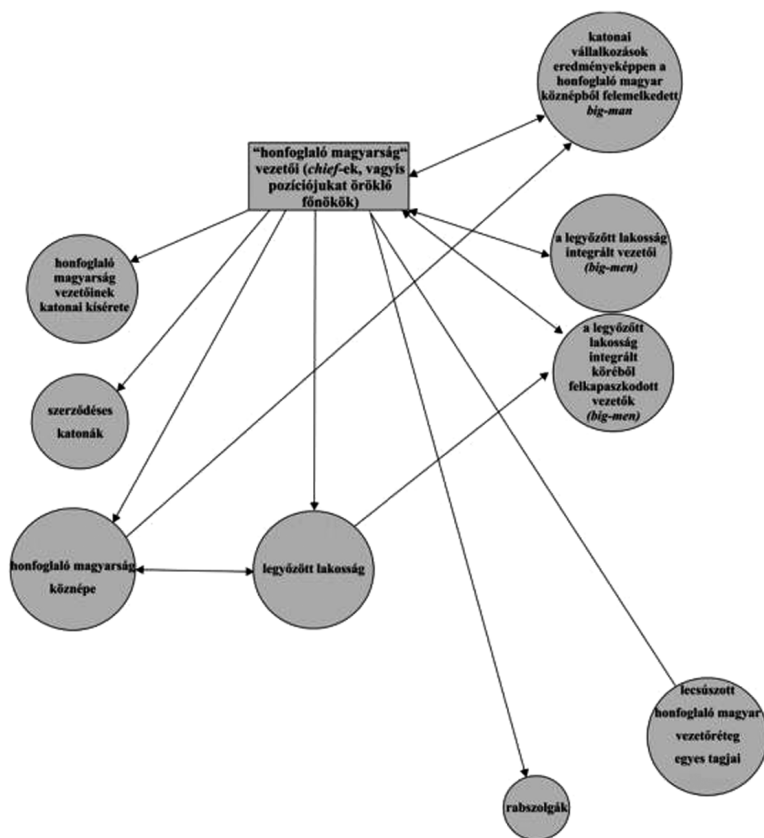
A 10. századi magyar „hatalmi hálózatról”

■ Az írott források adatai alapján a 10. századi magyar hatalmi struktúrát (a történetírásban nevezték ezt törzsszövetségnek, Magyar Nagyfejedelemségnek vagy éppen nomád, illetve sztyeppei államnak) a kulturális antropológiai szakirodalomból vett fogalommal pozíciójukat öröklő *chieffek*, vagyis „főnökök” vezették.¹¹ A katonai vállalkozások, kalandozások következményeképpen (is) mindezzel párhuzamosan létezhetett/létezett az úgynevezett *big-man*¹² modell is (pl. az írott forrásokból ismert *Bogát* egy ilyen *big-man* lehetett), vagyis a 10. századi katonai-politikai struktúrában léteztek vezetők, akik pozíciójukat egyéni teljesítményük révén szerezték, és nem örökölték.

A konkrét katonai honfoglalástól kezdődően a Kárpát-medence különféle területi egységeit valójában ezek a *chieffek* vagy főnökök vezethették, ebben kapcsolódtak, kapcsolhatták be később a különféle *big-man* pozíciókat szerző vezetők. Tehát az első foglalás után, a 10. század folyamán újabb perifériák hatalmi központok jöttek létre, ami a hatalmi struktúra központjától kisebb vagy nagyobb mértékben függtek, vagyis a hatalmi hálózat terjeszkedett. Éppen ezért azokat a hatalmi közpon-

tokat, amelyeket jól mutatnak a különféle fegyverkategóriákat, státust jelző régészeti elterjedési térképek, e jelenségsorozat bizonyítékaiként, a 10. századi Kárpát-medencei hálózatépítés szerves részeiként értékelhetjük. Természetesen e hálózatépítésnek volt/lehetett egy békésebb változata is, éspedig a lokális elitek behódoltatása, meggyőzése fegyveres konfliktus nélkül. Ezen (intézményes) katonai, politikai integrációs jelenség kereteiben elkezdődött kapcsolatok a lokális elitek akkulturizációjához vezettek, mondhatni elkezdődött „honfoglaló magyarrá” válásuk. Habár számuk, illetve jelentőségük jelentéktelen lehetett, valószínűleg így tudunk megmagyarázni olyan régészeti jelenségeket, mint pl. a lovas temetkezések és a jelképes lovas temetkezések Kárpát-medencei elterjedése a 10. század folyamán.

A fentebb vázolt társadalmi modellt próbáltuk meg az alábbi ábrán illusztrálni a narratív és a régészeti forrásokból nyert összkép alapján:

1. kép. A honfoglalás korának általunk lehetségesnek tartott társadalmi, integratív hálózati dinamikája (Gáll: i. m. 289. kép)

A honfoglalás kori temető elemzése során sikerült kimutatni a sírokban fellelhető, társadalmi státusra utaló tárgyak (aranyozott és ezüstveretekkel díszített szabalyák, veretes övek, tarsolyveretek, veretes tarsoly) Felső-Tisza-vidéki (ezen belül is elsősorban bodroghözi) páratlan koncentrációját.¹³ Több kutató véleménye szerint (Révész László, Szabados György) a 10. század első két harmadában ez a terület volt az európai nagyhatalmi politikában részt vevő magyar hatalmi struktúra központja, magja.

A temetők tanúsága alapján ezzel a centrummal egyidejűleg periferikus központok működtek a Közép-Tisza-vidéken, illetve a Kisalföldön. Ugyanakkor a kalandozások során tapasztalt meglepő katonai és politikai egység, erős központi hatalomra utal. E periferikus centrumok funkcionális egységet alkothattak a központi hatalommal, bár a Felső-Tisza-vidékhez fűződő viszonyuk, a hálózat konkrét fölépítése továbbra is homályban marad.

A hatalmi hálózat szétterjedése során a későbbi, honfoglalást követő évtizedekben új központok jöttek/jöhetnek létre, illetve a fent említett funkcionális egység vezetését pedig más egységek vehették át (a század második felében a Felső-Tisza vidéke elveszti pozícióját), a 10. század második felétől pedig már *polifunkcionalizmus*-ról is beszélhetünk e központok vonatkozásában.

Miért hódították meg a magyarok az Erdélyi-medencét? Mit is jelenthetett a 10. századi magyar „hatalmi hálózat” vezetői számára az Erdélyi-medence?

■ Az evidencia körébe tartozik a 10. századdal foglalkozó szakemberek számára, hogy őseinknek jelentős része elsősorban nagyállattartó volt, tehát jelentős állatállománnyal rendelkeztek. Élettani okokból főként a kérődző állatok, leginkább a szarvasmarha és a juh igényli a sót, a kősóra az állati szervezetnek okvetlenül szüksége van. Minél inkább eltér az állatok takarmányozása és tartása a természet által előírt módtól, annál inkább szükség lesz a sóra mint kiegyenlítő szerre, és pedig mint tápszere, fűszere és mint gyógyszerre. A só lehetővé teszi nagyobb mennyiségű takarmány megemésztését, csökkenti vagy megszünteti az emésztésben beállt zavart. Só azonban a Kárpát-medencében kivételesen csak az Erdélyi-medencében található, amely az alsó-badeni geológiai korszakig vezethető vissza, vagyis előlött mintegy 20–22 millió évre. A medence sólelőhelyei elsősorban a medence északnyugati és középső részén találhatóak, és ahogyan középkori példák is mutatják, két útvonalon szállították nyugat felé: vízi úton a Maroson Szegedig és a Szalacsi sóúton Szolnokig. Ugyancsak fontos tény, hogy a sóbányák kezdetől királyi birtokok voltak, illetve az államhatalom központilag irányította ezeket. Fentebb említettük a meggyőző Felső-Tisza-vidéki fejedelmi központ elméletét. Az északnyugat-erdélyi, kolozsvári temetők Felső-Tisza-vidéki kapcsolatai alapján az sejthető, hogy a 10. század első felében e centrum központi hatalma foglalja el e területek csomópontjait, ez pedig egyértelműen kapcsolatban lehetett a sókitermeléssel, vagyis a medence nyugati területeinek meghódítását – ellentétben az Alfölddel – elsősorban a sószükséglet motiválta, és nem a letelepedés. Éppen ezért jelentős telepítésekkel ebben a korszakban nem számolhatunk.

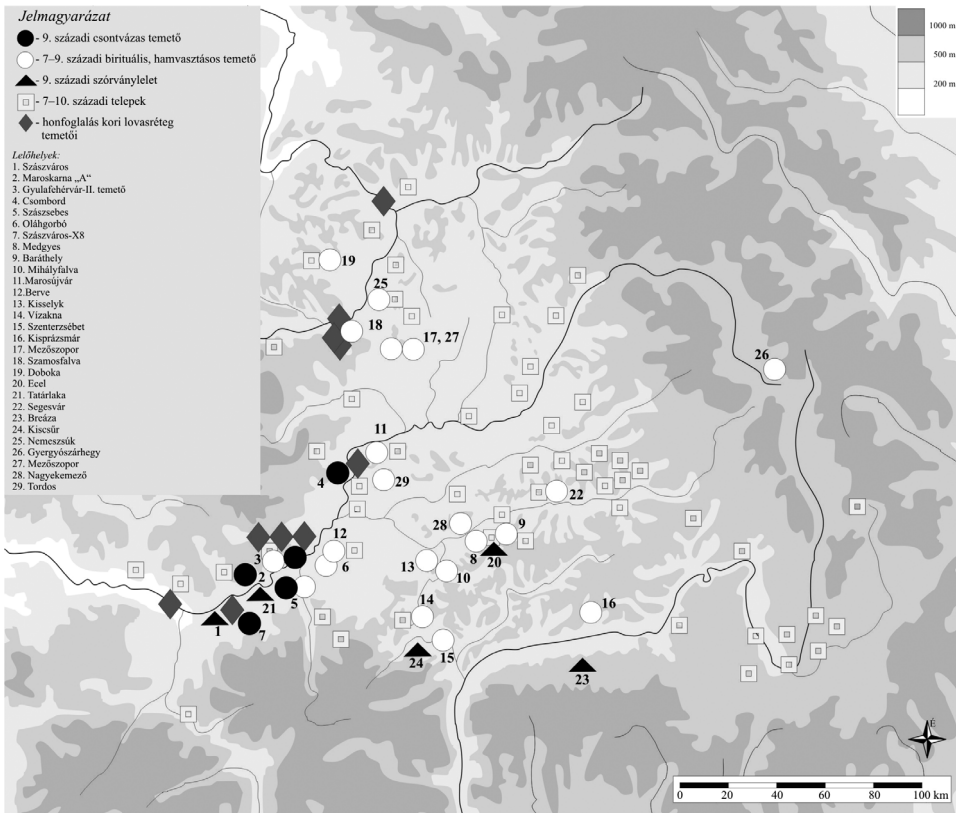
Ha feltérképezzük a 10. századi erdélyi-medencei lelőhelyeket,¹⁴ akkor az a kép alakul ki, hogy a klasszikus honfoglalás kori temetők csak a terület nyugati részén koncentrálnak, esetükben pedig két időrendi szakaszt tudunk elkülöníteni:

1. A 10. század első felében a klasszikus honfoglalás kori fegyveres réteg csak Észak-Erdélyben mutatható ki (Kolozsvár-Kalevala utca, -Szántó utca, -Zápolya utca).

2. Erdély középső és déli területein később jelennek meg az ilyen típusú temetők (Marosgombás, Gyulafehérvár-székesegyház, -Császár forrása, -Brândușei utca, Maroskarna „B” és „C” lelőhely, Szászváros, Déva-Micro 15), tehát Délnyugat-Erdélyt (Gyulafehérvár központtal) valószínűleg később kezdik betelepíteni.

Arra a kérdésre, hogy a medence keleti felét uralmuk alatt tartották-e vagy sem, a régészeti adatok alapján nemleges a válaszunk, hiszen tipikus lovas-fegyveres temetőt a Marostól és a Kis-Szamostól keletre egyáltalán nem ismerünk.

Hódítók és meghódítottak. Népességek a 10. századi Erdélyi-medencében

(2. kép)

■ A táj meghatározta és máig meghatározza az emberi közösségek életmódjának jellegét, a környezet és az emberi társadalom közötti kölcsönhatás pedig meghatározza a táj jelenét és jövőjét.¹⁵ Ez a törvényszerűség hatott tehát azokra a körülményekre is, amelyek eredményeképpen a honfoglaló közösségek birtokba vették a Kárpát-medence különböző régióit, ahol különféle eredetű, életmódú közösségekkel találkoztak. Ezt a sokszínű meghódított népességet integrálhatta a 10. században egy struktúrába, egy hatalmi hálózatba a központi hatalom, amelyet a kettős fejedelemség intézménye működtetett.¹⁶

Az Észak-Erdélyhez tartozó Kolozsvár környéki temetők leletanyagának erős Felső-Tisza-vidéki kapcsolatai arra utalnak, hogy a honfoglalók már a 10. század elején a régiót ellenőrző fontos katonai központot hoztak létre itt.

Ugyanakkor a Kis-Szamos medencéjéhez tartozó mikrorégióból ismertek a 7–9. századra keltezett települések, illetve hamvasztásos temetők (Ajtony, Doboka, Kályán, Kisbács, Kolozsvár, Nádasdaróc, Nagyiklód, Nemeszsúk, Szamosfalva), amelyek gyakorlatilag lefödik az egész medencét. Bóna Istvánhoz hasonlóan azonban a Kis-Szamos völgyében előkerült hamvasztásos temetők felső kronológiai határát nem a 9., hanem a 10. században tartjuk lezárhatónak. Ezt erősíti meg a nemzetközi szakirodalom is, hiszen más területeken a hamvasztásos rítus nemcsak a 9. században, hanem a 10., sőt a 11. századból is ismert.¹⁷ Vagyis a keltezéssel problémák vannak – véleményünk szerint.

Szamostól keletre, a Maros felső völgyében vagy a Nagy-Szamos és a két Küküllő völgyében mind a mai napig ismeretlen, viszont ahogyan a 2. képen látható Közép-Kelet Erdélyből nagyszámú hamvasztásos, illetve birituális temető ismert, egyesek pedig, mint a megyesi vagy a mihályfalvi, biztosan 10. századi keltezésűek.

E jelenséget akár egy 920 tájára keltezhető arab forrás is megerősítheti, miszerint a magyarok „*állandóan legyőzik azokat a szlávokat, akik közel laknak hozzájuk. Súlyos élelmiszer-adókat vetnek ki rájuk, és úgy kezelik őket mint foglyaikat*”, magyarul ez is az bizonyítja, pl. nyelvészeti adatok mellett, hogy az Erdélyi-medence keleti részein (is) szláv nyelvű népesség lakhatott.

A magyar „hatalmi hálózat” központjai az Erdélyi-medencében. Régészeti jelzők: a fegyveres réteg temetői

■ Az Erdélyi-medence elfoglalásakor a magyarok – akárcsak más Kárpát-medencei területek esetében – a korábbi központokat, az egykori római településeket, az ősi úthálózat útkereszteződése mentén elhelyezkedő stratégiai fontosságú helyeket szállták meg. Ebből a szempontból az Erdélyi-medencében épített egykori római utak és romos központok léte és fontossága egyértelműen befolyásolta a honfoglalás kori katonai foglalatást.

A kolozsvári hatalmi központ kérdése

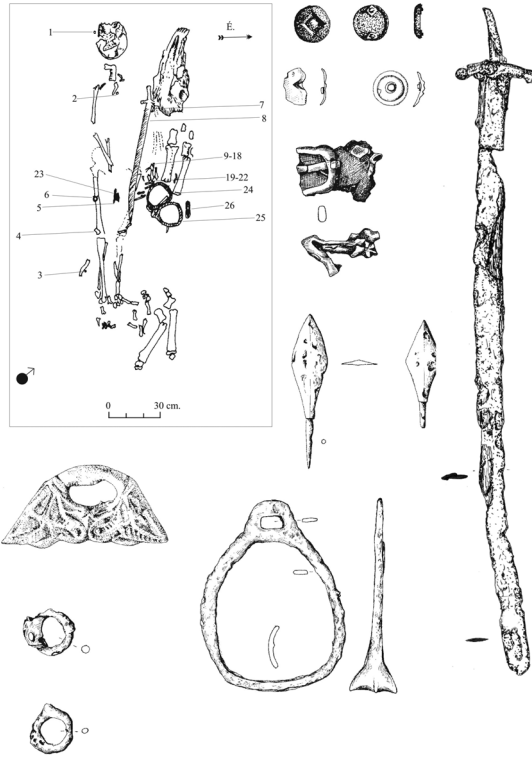
■ Kutatott régióink közül elsősorban a kolozsvári mikrorégió temetői (Kalevala utca, Szántó utca és Zápolya utca) esetében mutatható ki a fegyveres és lovas temetkezések olyan koncentrációja, amely egy aktív fegyveres réteggel hozható kapcsolatba. A mai város III. és IV. teraszán feltárt 10. századi temetők topográfiai helyzete, pontosabban a környék 10. századi tájképéből való kiemelkedése egyértelműen kapcsolatban lehetett e közösségek státusával és a temetkezési kultúra révén a környék más közösségei felé folytatott hatalmi propagandával. E temetők egy fontos római út mentén kerültek elő, ami alapján joggal gondolhatunk arra a tényre, hogy még a 10. században is beszélhetünk a római korszak infrastrukturális kontinuitásáról.

E temetők nem a nemesfém-gazdagságukkal, sokkal inkább a férfisírok fegyvermennyiségével, illetve a különböző fegyverkategóriák együttes előfordulásával tűnnek ki, ugyanis a három temető 40 sírjából összesen 19 esetben ismerünk fegyvert, amelynek magas, 47,5 százalékos aránya ismeretlen más Kárpát-medencei mikrorégiók esetében. E közösségek létében a fegyver nemcsak mint tárgy, hanem mint státusszimbólum is nagyon fontos szerepet játszott.

E temetők férfisírjainak legfontosabb jellegzetessége a fegyveres-lovas temetkezés, illetve a szablyák rendkívül nagy számaránya. A fegyverek ilyen jelentős koncentrációját az eltemetettek státusának/státusainak összességével magyarázhatjuk (felnőtt, harcos, férfi), amely jelenséget a földihez hasonló, hierarchikusan elképzelt túlvilági modellel hozhatunk kapcsolatba. Ugyanakkor a szablyák nagyarányú jelenléte a kolozsvári sírokban a szablyás egyének közösségen belüli speciális státusára utalhat, másrészt e mikrorégió szablyás sírjainak arányát összehasonlítva más mikrorégiók szablyás sírjainak arányával arra a következtetésre juthatunk, hogy a kolozsvári temetők közösségének a többi közösséghez viszonyítva is speciális státusa lehetett.¹⁸

Ezt az észrevételünket egyes antropológiai megfigyelések is alátámasztani látszanak. A legkomplexebb fegyvergyűjteményt tartalmazó kolozsvári Szántó utcai 25. sírba egy idős, 60-65 éves férfit temettek. Ebben az esetben a fegyvergyűjtemény nemcsak az eltemetett harcos státusáról, de társadalmi vezető státusáról is árulko-

dik. Ezzel szemben e temető 4., 10., 12., 22., illetve a Zápolya utcai temető 4., 6. és 10. sírjaiban nyugvó matusok melléklete inkább csak a harcos státusuk jelzésére szolgálhat (3. kép).¹⁹ A Szántó utcai temető csontvázain fizikai munka következmé-

(3. kép)

nyeként bekövetkező elváltozásokat nem sikerült megfigyelnie Marcsik Antóniának, ami ismét e közösség férfainak fegyverforgató harcos státusára utalhat.²⁰ A Szántó utcai 22. sír szablyás egyénének fején vágás nyomai láthatók, a férfi azonban ezt a csapást túlélte. A többi férficsontvázon Marcsik Antóniának sérülés vagy vágás nyomait nem sikerült kimutatnia. Ugyanakkor sikerült kimutatnia, hogy e közösség testi erőnléte a hús és más értékes fehérjeforrások fogyasztásának köszönhetően jobb lehetett az erdélyi közösségek átlagánál, amit szintén speciális státusukkal magyarázhatunk. Ez a megfigyelés vonatkoztható a Zápolya utca 6. és 10. sírjainak erőteljes, tökéletes fogsorral rendelkező férficsontvázaira is. Leszögezhetjük tehát, hogy a kolozsvári temetőben a nagyfokú fegyverkoncentráció az érett férfi (mint tulajdonított státus) és a harcos (mint megszerzett státus) összefonódó leképeződésének az eredménye. Ez pedig egyetlen dolgot bizonyíthat: a fegyverzet, ezen belül pedig speciálisan a szablya olyan személyes státusszimbólum volt, amely akár csoportidentitást képző jelképpé is válhatott. A szablya e szerepét az is valószínűsíti, hogy e példányokat díszítették, illetve ezek a leggazdagabb 10. századi sírokból ismertek (ezzel ellentétben a vikingeknél a baltát és a lándzsákat díszítették, a hunoknál pedig az íjakat, rangjelző céllal aranylemezzel vonták be).

A három temető elemzése kapcsán a következő megállapításokat tehetjük:

1. A kolozsvári tárgyak és díszítésmódok egy részének párhuzamát kizárólag a Felső-Tisza-vidékről ismerjük, a tárgyak többségének pedig a Felső-Tisza-vidéken is ismert párhuzama. (4. kép).

(4. kép)

2. A kolozsvári temetők, elsősorban a Zápolya utca lovas temetkezéseinek aránya hasonló a Felső-Tisza-vidék hasonló temetőinek arányszámához (11 temetkezés – 7 lovas temetkezés).

3. A sírokban talált szablyák mennyisége a sírok számához viszonyítva a két területen nagyon hasonló. A fegyveres sírok és elsősorban a más régiókban nagyon ritka szablyák nagy aránya egy speciális csoportidentitás (funerális) kifejeződése.

4. A temetkezési szokások ugyanakkor erős kulturális heterogenitásra utalnak: a jelképes I. és az V. lovas temetkezési típuson kívül mindegyik lovastemetkezési forma (Bálint Csanád által a II. III. és IV. típusba sorolt lovas temetkezési forma²¹) megtalálható a kolozsvári sírokban, továbbá a Zápolya utcai 4. sír koponyája alá helyezett kő ismeretlen szokás a többi temetkezésben, illetve a honfoglalás kori temetkezések körében. Ezen esetben egy idegen eredetű kis közösséghez tartozó személyről lehet szó. A Szántó utcai 4. és 22. sír szablyás temetkezéseiben, ellentétben a többi szablyás temetkezéssel, nem voltak lócsontok. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a temetkezési szokások esetében jelentkező heterogenitás elsősorban éppen a szablya mellékletes férfisírokra vonatkoztatható. A Szántó utcai 4., 6., 10. és 22. számú sírok férfikoponyái közös taxonómiai vonásokat mutatnak, ellentétben a leggazdagabb mellékletű 25. sír egyénének koponyájával, de ezek mind különböznek a Zápolya utcai 10. sír koponyájától is, megerősítve ismét azt a gyanút, hogy e sírokban nyugvók biológiai-antropológiai szempontból is jelentősen különböztek egymástól. Ez pedig megmagyarázza a temetkezési szokások heterogenitását is.

E Kis-Szamos környékét elfoglaló közösség férfisírjainak elsődleges státusszimbóluma, az itt kialakított csoportidentitást képző szimbólum: a szablya.

E kolozsvári központ, a temetők alapján, a Felső-Tisza-vidéke központ egyik periferikus centruma lehetett, és a terület korai meghódításával magyarázhatóak. E ka-

tonai közösségek felszámolása, vagyis a temetők felhagyása valószínűleg a 11. század elejére tehető, amire a 11. században kirabolt leggazdagabb temetkezések is utalnak (ilyen a 9. és 11. sír a Zápolya utcában, de 9 temetkezést bolygattak meg a Szántó utca közöletlen temetőrészében is), illetve amikor Kolozsvár területén, a völgy másik részében felépül a kolozsi ispánság központja, az istváni politika szimbóluma: a 11. századi fa-földvár.

A gyulafehérvári hatalmi központ kérdése

■ Régészeti szempontból vigasztalanabb képet nyújt Gyulafehérvár területe, annak ellenére, hogy majd itt alakul ki Fehér megye ispáni központja a 11. században, illetve Erdély püspökségének központja. Ez annak is betudható, hogy a régi római vár területén, a későbbi római katolikus székesegyház területén levő temetőt a középkorban elpusztíthatták, ugyanis e területen nem messze egymástól három lovastemetkezés került elő. Erre utalhat az a tény is, hogy nem messze ezektől a síroktól, az Apor-palota területéről egy szórvány fokos-balta is előkerült.²²

Tulajdonképpen igazán az lenne a meglepő, ha nem alakult volna ki Gyulafehérvárott is egy hatalmi központ, hiszen a terület topográfiai, stratégiai helyzetét a korábbi és későbbi évszázadokban egyaránt kihasználták. E véleményünket alátámasztani látszik az a tény is, hogy Gyulafehérvár közvetlen környékén több nagy sírszámú temető is ismert. Ugyanakkor az is igaz, hogy Gyulafehérváron (egyelőre legalábbis) nem sikerült azonosítani a kolozsvári temetőkhöz hasonló reprezentatív nekropoliszt, de ahogyan említettük, ennek egyszerűen destruktív okai is lehettek.

A város környékén előkerülő több, nagy sírszámú temető alapján a gyulafehérvári hatalmi központ a 10. század második felében egyértelműen felívelő pályája a sírok számában tükröződik a legjobban, tehát arra utalhat, hogy a magyar „hatalmi hálózatépítés” egy későbbi szakaszáról beszélhetünk e környéken. A 9. századhoz képest szinte „demográfiai robbanás” szemtanúi lehetünk, amelyet csak nagymértékű bevándorlás eredményének tarthatunk. A betelepítések egy újabb fázisára Gyulafehérváron a 11. század első évtizedeiben kerülhetett sor. E politikai központ fontos gazdasági csomópont is lehetett, ahogyan alább erről szót ejtünk. A Kárpát-medencei nagyon kis számú leletanyag alapján az sem kizárt, hogy a katonai kíséretben idegen (északi?) eredetű szerződéses katonák is megjelentek, amit az is aláhúzhat, hogy a kardkoptató egy hatalmi központ területéről került elő (akárcsak a Székesfehérvár-demkóhegyi lelet). Ugyanakkor szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy a nagy „karriert” befutó és az újságokban is „reklámozott” gyulafehérvári templomnak semmi köze a 10. századhoz, keltezése ennek a legjobb esetben is a 11. század első fele-közepére.

Kommunikációs csatornák, piachelyek a 10. században

■ A Kárpát-medence magyarok általi elfoglalása új helyzetet teremtett az addigi kereskedelmi struktúrában is.

Az Észak-Erdélyhez tartozó kolozsvári központ temetőiből ismert övveretek analógiáinak szóródása (Volga környéke, illetve Bulgária), valamint az achát- és borostyángyöngyök, szőlőfürtcsüngős fülbevalók, a granulációval díszített déli eredetű gombok, a filigrán díszítésű pántgyűrűk arra utalnak, hogy a nemzetközi kereskedelemben mozgó tárgyak eljutottak Kolozsvár környékére is. A Kis-Szamos mikrorégiójának keleti feléből ismert sólelőhelyek miatt nem meglepő, hogy e zóna katonai közösségei a tranzitkereskedelem vérkeringésébe is bekapcsolódtak, tehát itt számolhatunk piachellyel a 10. században.

Kolozsvárral ellentétben reprezentatív mennyiségű leletanyag áll rendelkezésünkre a gyulafehérvári temetőkből. Meglátásunk szerint helyi ötvösműhelyre utalhatnak azok a változatos formákat mutató gyűrűk, amelyek közül jó néhány lokális, regionális elterjedést mutat, azaz vagy a Közép-Maros völgyében terjedt el, vagy pedig kizárólag Gyulafehérvárról ismert. E darabok egy része a tranzitkereskedelem révén idekerült jobb minőségű gyűrűket utánozhatta. Például a spirálisan sodrott szalagos fejesgyűrűk esetében megfigyelhető, hogy a szépen kidolgozott ezüsből készült példányokon kívül ismerünk rosszabb minőségű bronzból készített változatokat is. A Gyulafehérvár-Császár forrása 17. sírjából előkerülő granulációs és filigrán díszítésű gyűrűt véleményünk szerint helyben is megpróbálták leutánozni: a Brândușei utcai 175. sírból olyan fejesgyűrűt ismerünk, amelynek fejét pseudo-granulációs gömbdíszítések díszítették. Talán egy 10. századi műhely létrehozatalának az aranylemezzel bevont bronz hajkarikák is a Brândușei utcai 149. és 181. sírjából. Ezen technikai eljárás tökéletes párhuzamát a marosgombási 10. sír fülbevalóin észlelhetjük. A fenti tárgyakon kívül a nagy mennyiségben feltárt, egyszerű technikai kivitelű hajkarikák, nyakpercek, karperecek is lokális műhelyre/műhelyekre engednek következtetni.

Az említett tárgyak Gyulafehérvár környéki, illetve a Maros középső szakaszán megfigyelhető elterjedtsége ismételen aláhúzza egy regionális gazdasági rendszer egykori meglétének a lehetőségét. Mindezt pedig az itt feltárt nagy mennyiségű jellegzetes helyi díszítményekkel ellátott kerámia is jelzi. Emellett bizonyos, hogy Gyulafehérvár esetében is egyértelműen számolhatunk olyan piachellyel, amely integrálódott a nemzetközi tranzitkereskedelembé. Úgy véljük tehát, hogy a gyulafehérvári 11. századi nyugati típusú vallási-politikai központ egyértelműen 10. századi struktúrákon alapult.

Összegzés: miért a „periferikus Erdély”?

■ Ha a 10. századi régészeti lelőhelyek mennyiségéből és térbeli elhelyezkedéséből indulunk ki, választ kapunk arra a kérdésre, hogy miért használtuk a „periferikus Erdély” fogalmát. Összehasonlítva a Kárpát-medence alföldi, Felső-Tisza-vidéki, kisal-földi 10. század első két harmadára keltezhető leletanyagával, az Erdélyi-medencében csak szigetszerűen ismertek honfoglalás kori temetők, tehát nem masszív magyar köznépi betelepítésekről, hanem más jellegű hódításról (sószükséglet) és ebből adandóan más hatalmi konstrukciókról, illetve politikai, kulturális realitásokról beszélhetünk. Éppen ezért a 10. századi „magyar hatalmi hálózat” keretén belül az Erdélyi-medence, ennek is csak a nyugati része, periferikus helyzetet foglalt, amit a Kárpát-medence más területeihez viszonyítva, a régészeti leletanyag szegénysége, nagyon hűen tükröz.

A Kárpát-medencét elfoglaló honfoglaló magyarság a régészeti leletanyag tanúsága szerint a 10. század első felében a medence keleti felében több központot is létrehozott. A centrummal funkcionális egységet alkotó központok komoly katonai potenciált jelentettek, ez pedig eléggé konkrétan megmutatkozik a temetkezési kultúrában. A 10. század első évtizedei után e folyamat kiteljesedett, új hatalmi központok jöttek létre, illetve a régebbiek gyarapodtak, tehát a szakaszosított hálózatszervezés tovább folytatódott. Ilyen, a 10. század első felében létrehozott központ lehetett a mai Kolozsvár területén, illetve később a mai Gyulafehérvár területén (nem szabad azonban összetéveszteni a későbbi városokkal).

E területek népségeinek meghódítása, illetve lassú, de biztos integrációja révén a köznép tömegeit jelentősen gyarapíthatta. Régészeti szempontból ez a jelenség nem egyedülálló: hasonló folyamatok észlelhetőek a gepida, illetve az avar időszak

esetében is; e korszakok esetében is a nagyobb sírszámú temetők megjelenése később történik. A régészeti leletek alapján e korszakokban is időbeli eltérés mutatható ki a terület megszállása, elfoglalása és a vidéket elfoglaló népesség temetőinek megjelenése között. A Kárpát-medence elfoglalását, illetve a terület és az itt talált népségek integrációját egy É–D-i irányú kultúranropológiai folyamatként képzelhetjük el, amelynek során többlépcsős katonai foglalással, telepítéssel, keveredéssel, asszimilációval, illetve migrációval számolhatunk a 10. század folyamán.²³

A 10. század második felétől megjelenő nagyobb sírszámú és hosszabb ideig használt temetők esetében az egységesülés folyamata figyelhető meg, a temetkezési szokásoktól egészen az anyagi kultúráig. Az Erdélyi-medencében sajátos jelenségeket is megfigyelhetünk: a 10. században Gyulafehérvár környékén működő, különböző eredetű népségekhez kapcsolható temetőkben a 11. századtól olyan jelentős különbségek figyelhetők meg, amelyeket csak új – elsősorban az Alföldről érkező – betelepítéseként értelmezhetünk. A 11. század eleji, istváni nyugat-európai modelleket másoló politikája eredményeképpen az Erdélyi-medence nyugati, majd középső és keleti részeiben is, a század meghatározó régészeti jelenségeivé a várak, a vártemetők, illetve a kialakuló településhálózat falusi jellegű temetői válnak.

Az új hódítók által működtetett katonapolitikai struktúra a 10. század folyamán különféle embercsoportok új, nagyon színes és sokrétű hálózatát hozta létre, amely a hódítók leszármazottainak, a meghódítottaknak, valamint a 10. században betelepült, illetve rabszolgaként behurcolt közösségeknek a lassú összeolvadásához vezetett. E komplex szociológiai, kulturális és történeti jelenségek eredménye a középkori Magyar Királyság.

JEGYZETEK

- 1. A „hálózat” szó, illetve a 10. századi történeti és társadalmi evolúciójának leírása kapcsán befolyásolt Barabási Albert László hálózatelmélete. Barabási Albert László: *Behálózza*. Magyar Környvklub, Bp., 2003. A tanulmányban említett lelhelyek részletes leírását, elemzését lásd Gáll Erwin: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői (10th and 11th century burial sites, stray finds and treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat)*. Magyarország Honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6. I–II. Szeged, 2013.
- 2. Lucian Boia: *Două secole de mitologie națională*. Humanitas, Buc., 1999; általánosan a honfoglalás kori régészet történetéről: Langó Péter: *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében*. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2007.
- 3. Vékony Gábor: *Magyar Őstörténet – Magyar Honfoglalás*. Nap Kiadó Kft. Bp., 2002. 198.
- 4. Frisnyák Sándor: *Magyarország történeti földrajza*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1999. 123–124.
- 5. Langó: i. m. 21.
- 6. John S. Gilkeson: *Antropologists and the Rediscovery of America, 1886–1965*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010. 65.
- 7. Hilda Ellis Davidson: *The Training of Warriors*. In: Sonia Chadwick Hawkes (ed.): *Weapons and Warfare in Anglo-Saxon England*. Oxford University Committee for Archaeology monograph no. 2., Oxford, 1989. 11–24.
- 8. Révész László: *A karosi honfoglaláskori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. Magyarország Honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1*. Miskolc, 1996; *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus*. In: Fodor István (szerk. Révész László – Wolf Mária – M. Nepper Ibolya közreműködésével). Bp., 1996. 67–71.
- 9. Karen Høilund Nielsen: *Animal Art and the Weapon Burial Rite – a Political Badge?* In: Claus Kjeld Jensen – Karen Høilund Nielsen (eds.): *Burial and Society*. Aarhus University Press, Aarhus, 1997. 129–148.
- 10. Bonnie Effros: *Merovingian Mortuary Archaeology and the Making of the Early Middle Ages*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 2003. 175.
- 11. Az írott források alapján a honfoglalóknál dinasztikus vezetés létezett. Ezek alapján beszélhetünk „kin/role ranking society”-ről. Lásd Gerald D. Berreman: *Social Inequality: A Cross Cultural Analysis*. In: Gerald D. Berreman (ed.): *Social Inequality: Comparative and Developmental Approaches*, Academic Press. New York, 1981. 3–40
- 12. Marshall D: *Sahlins, Poor man, rich man, big-man, chief: political types in Melanesia and Polynesia*. Comparative Studies in Society and History (London–New York), 1963. 5. sz. 283–303.
- 13. Révész: i. m. 79. kép.
- 14. Gáll: i. m. I. 37–561, 295. kép.
- 15. Neil Christie: *Landscapes of Change in Late Antiquity and the Early Middle Ages: Themes, Directions and Problems*. In: Neil Christie (ed.): *Landscapes of Change. Rural Evolution in Late Antiquity and the Early Middle Ages*. Aldershot, Hants, Ashgate, 2004. 1–38.

16. Szabados György: *Magyar államalapítások a IX–XI. században*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2011. 114–239.
17. „Erdély 7–10. századi szláv hamvasztásos temetőiből vigasztalan, egyhangú kép tárul fel...” Bóna: *A honfoglaló magyarok az Erdélyi medencében*. In: Köpeczi B. (főszerk.): *Erdély története*. I. Akadémiai Kiadó, Bp., 1988. 183; Gáll: i.m. I. 822.
18. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a szablya jelentős gazdasági megterhelést jelenthetett a család vagy a közösség számára, ha éppen nem ajándék volt, tehát ez arra utal, hogy a kolozsvári közösségek vasban nem szenvedtek hiányt.
19. Erwin Gáll – Mátyás Vremir – Szilárd Gál – Balázs Gergely: *Analiza mormântului 10 din necropola de la Cluj-strada Zăpolya (Dostoievski, gen. Traian Moșoiu)*. Materiale și Cercetări Arheologice Serie Nouă 2010. 5. sz. 335–355.
20. Marcsik Antónia: *Studiul antropologic al scheletelor descoperite în cimitirul de secol X din Cluj-Napoca, str. Plugarilor*. Acta Musei Napocensis Seria Historica 2002–2003. 39–40. sz. 88.
21. Bálint Csanád: *A honfoglalás kori lovasmetekhez néhány kérdés*. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1969. 1. 107–114.
22. Gáll: i.m. I. 114–201, 831–834.
23. Gáll: i.m. II 335. tábla

